

רחובותינו, גורמים נזק לציבור. כמו"כ הם יוצרים בעיה של סירוסם (שאם הוא ניתוחי כמולץ ע"י הוטרנירים, בזכר הוא אסור מהתורה), ורק סירוס הורמונאלי מותר, וכן ומבטלים את בעליהם מתפילה בזמנה. (ועיין ברש"י כתובות סא, ב ד"ה דמיטללא).

סימן כו

שימוש בשקית חום בשבת

ראשי פרקים

שאלה

א. איסור 'מוליד' בהפקה כימית של חום

ב. איסור 'מוליד' בהוצאת אש ביר"ט

ג. שיטת הגרצ"פ פרנק בענין 'מוליד' אש

ד. 'מוליד' לענין החשמל בשבת

מסקנה

* * *

שאלה

שקית חימום מכילה חומרים כימיים, שכאשר נוצרת ביניהם ריאקציה הם מפיקים חום, וכל זאת בלא להוציא אש. האם מותר לפתוח שקית זו בשבת ולהביא ליצירת חום בדרך זו?

א. איסור 'מוליד' בהפקה כימית של חום

לכאורה יצירת חום בדרך זו אינה אסורה מדאורייתא כיון שלא מדובר במעשה של הבערה, אך ראוי לאסור אותה מדרבנן משום 'מוליד' שהרי סוף סוף זו ודאי יצירה גמורה. ויש להוכיח כן מדברי רש"י (שבת נא, ב ד"ה כדי) שהגדיר את איסור 'מוליד' שישנו בריסוק הברד והשלג:

משום דקא מוליד בשבת, ודמי למלאכה,

שברא המים האלו.

ואם כן, בכל מקום שבו אדם בורא דבר חדש הרי זה 'מוליד', וממילא אף בנד"ד שהוא בורא חום באמצעים כימיים הריהו 'מוליד'. ואדרבה, 'מוליד' זה עוד יותר

חמור מן ה'מוליד' מים על ידי ריסוק השלג, שהריהו בבחינת מוליד יש מאין ואילו המרסק קרח ובורא מים הוא בבחינת מוליד יש מיש. ועיין ב'שמירת שבת כהלכתה' (פרק מב, הערה קמ) שפירט חמישה סוגים שונים של 'מוליד', והביא את דעת הרמב"ם שהיקל ב'מוליד' יש מיש, אלא שגם הוא מודה שיש להחמיר במקום שמוליד יש מאין כי האי גוונא.

אך מאידך, יש מקום לחלק בין מוליד חום למוליד מים מצד אחר ולהקל בו, משום שהחום אינו דבר מוחשי לעיניים, ולא דמי למוליד מים שבהם הוא יוצר דבר חדש המושג בחוש הראייה בהפיכת הקרח למים ופנים חדשות באו לכאן. וכיון שחום אינו דבר מוחשי לעיניים יש להסתפק לגביו אם הוא נחשב ל'מוליד' או לא.

ואמנם מצאנו בגמרא (שבת מח, א) שגם הולדת חום אסורה בשבת משום 'מוליד', ומסיבה זו רבה גער בעבדו של ריש גלותא שהניח כוס מים על פי הקומקום בשבת. וזו לשון הגמרא:

לדעת התוס', וכשאינן בה הטמנה לדעת רבנו יונה. ורק במקום שיש ממש בחששות אלו אסור לחמם את הכוס על גבי המיחם. אך כשאינן בית מיחוש לאיסורים אלו, וכגון שחום הכוס לא יוכל להגיע לידי יד סולדת, ובדרך שאינן בה הטמנה כגון שאינו מכסה את הכוס והמיחם, אין שום איסור להוליד חום בדבר צונן.

מיהו לא דמי לנד"ד, שכן הנחת הצונן על גבי מיחם וחימומו אינה הולדה גמורה של יש מאין, אלא רק העברת חום מן הכלי החם למים הצוננים. ועוד, שהרי המחמם אינו עושה כן בידיים, וגם ב'מוליד' גמור לא אסרו כשהניח את הקרח בחמה והוא נמס מאליו, ובלבד שהפשרתו אינה ניכרת להדיא (עיין בשש"כ שם), וכ"ש בחימום בעלמא. מה שאינן כן בנד"ד, שהרי פתיחת שקית החימום היא ממש בריאה בידיים של יש מאין, והעושה כן חמור יותר מן היוצר מים מברד.

ואם כן הדרא בעיין לדוכתא, האם פעולת ה'מוליד חום' אסורה כשאר מוליד או שיש להקל בה כיון שאינה יצירה מוחשית לעיניים. (מיהו, צ"ע ממוליד ריח שאסור כמבואר בביצה כג, א, והרי גם בהולדת ריח לא מדובר ביצירת ריח יש מאין אלא רק בהעברת הריח ממקורו לכלים. ועיין במאירי שם, שמשמע מדבריו שגם בריח לא אסרו אלא אם כן יוצר ריח יש מאין. ועיין להלן באות ג).

ב. איסור 'מוליד' בהוצאת אש ביו"ט

ולכאורה יש להביא ראיה לאסור את השימוש בשקית חום מן האיסור ליצור אש ביום טוב, והגמרא (ביצה לג, ב) נתנה לכך טעם: "משום דקא מוליד ביום טוב". ואמנם שם מדובר על יצירה חמורה יותר, של אש ממשית, ולא של חום בלבד. אך

אמר ליה רבי זירא מאי שנא ממיחם על גבי מיחם, אמר ליה התם אוקומי קא מוקים הכא אולודי קא מוליד.

ואם כן, לפי המסקנה חימום הכוס בדרך זו אסורה משום מוליד חום, ולכאורה הוא הדין לענין הולדת חום באמצעיים כימיים כמו שקית חימום וכל כיוצא בזה.

אך הראשונים בסוגיא זו הוציאו את דברי הגמרא מפשטם. משום שיש להקשות, ממה נפשך, אם כוס המים מתחממת מן המיחם בשיעור שהיד סולדת בו הרי זה ביטול בתולדות האור האסור מדאורייתא, ואינו רק איסור 'מוליד' חום דרבנן. ואם הכוס אינה מתחממת עד כדי כך ודאי אין שום איסור בחימומה, כדמוכח בגמרא (שם מ, ב): "נותן אדם קיתון של מים כנגד המדורה, לא בשביל שיחמו אלא בשביל שתפוג צינתן". ועל כרחק יש לפרש בדרך אחרת את האיסור בסוגיא זו, שאינו מטעם 'מוליד' אלא איסור דרבנן מטעמים אחרים.

ולדוגמא, התוס' (ד"ה מאי שנא) הוכיחו מסוגיא זו שיש איסור להניח מים צוננים על גבי מיחם במקום שהם עלולים להגיע לידי יד סולדת, אע"פ שכוונתו להסירם משם קודם שיגיעו לידי חום כזה. ולשיטתם גם במיחם לא התירו להניחו על גבי מיחם במקום שיכול לבוא לידי יד סולדת, אלא רק במקום שלא יוכל כלל לבוא לידי רתיחה. ולעומתם, הרשב"א (שם) בשם ר' יונה העמיד את דין הגמרא דוקא במקום שמטמין את המים הצוננים על גבי המיחם כדי להפשירם, והא קמ"ל שאינן להטמין את הצונן בדבר המוסיף הבל אפילו כדי להפשירו.

ואדרבה, מדבריהם יש להוכיח לאידך גיסא, שהולדת חום בעלמא אינה אסורה כשאינן בה חשש שמא יבוא לידי ביטול

אלא רק להכשר אפיה ובישול ולא שייך בה איסור 'מוליד'.

נמצא, שאיסור 'מוליד' ביצירת אש ביו"ט תלוי במחלוקת הרמב"ם והראב"ד. לדעת הרמב"ם אין בו משום 'מוליד', וכל שכן שאין לאסור מטעם זה הפקת חום בדרך כימית, ועל כרחק היינו משום שאין בהם ממש. ואילו לדעת הראב"ד הוצאת האש ביו"ט אסורה משום 'מוליד' ומכאן יש ללמוד גם להולדת חום, ולדעתו גם כשאדם בורא דבר שאינו ממשי הריהו בכלל 'מוליד'.

ג. שיטת הגרצ"פ פרנק בענין 'מוליד' אש

ויש לדון עוד בדעת הרמב"ם, וכיצד יש ליישב את סוגיית הגמרא לשיטתו.

הגרצ"פ פרנק זצ"ל (הר צבי או"ח א, סי' קפט, הע' 3) הביא את ביאורו של אביו של השו"מ (הובאו בשואל ומשיב' מהד"ק ח"ב, סי' קמח) לדברי המ"מ, שחילק בין אש שהוציאה ביו"ט לבין ביצה שנולדה ביו"ט. הוצאת האש אינה בכלל 'מוליד' כיון ש"אין בה ממשות בעצם רק שיש לה כח האש שיוכל לאפות ולבשל בו, ואם כן לא שייך מוליד דאינו מוליד דבר ממשי כלל, ולא דמי לביצה". (ועיין בערוך השולחן סי' תקב, סעי' א-ד שנקט באופן דומה שאיסור 'מוליד' אינו נוהג בדבר שאין בו ממש).

ועיי"ש ב'הר צבי' שלמד מדבריו להתיר את עשיית הסודה בשבת ולא שייך לאסור משום 'מוליד', וזאת מכיון שהגז אינו ניכר כלל בפני עצמו אלא מעורב בתוך המים. ואע"פ שתכונת הגז ניכרת במים ומשפיעה על טעמם, לא די בכך שפעולתו ניכרת כדי לאסור, כיון שהגז עצמו אינו ניכר, כדרך שפעולת האש

כידוע כל אש היא תוצאה של חימום ברמה גבוהה, וא"כ יתכן שגם הולדת החום אסורה בכלל זה. ואע"פ שהאש היא דבר יותר מוחשי מחום בלבד, מ"מ מצינו איסור מוליד בדבר שדומה לחום, וילמד הסתום מן המפורש.

ומה עוד, שהרי כבר הבאנו לעיל שמוליד חום נקרא 'מוליד' בלשון הגמרא, אלא ששם התירו כיון שהוא נוצר יש מיש, אך כאשר הוא נוצר יש מאין האיסור חזר למקומו כפשט לשון הגמרא.

אך צ"ע בדברי הגמרא עצמן, מדוע נצרכה לטעם זה של 'מוליד' ולא אסרה יצירת אש ביום טוב מצד מלאכת ההבערה, שאמנם אינה אסורה מדאורייתא, כיון שיש בה צורך אוכל נפש, אך יש מקום לאוסרה מדרבנן. ואמנם הרמב"ם (הל' יו"ט פ"ד, ה"ד) השמיט את הטעם שנזכר בגמרא ונתן טעם אחר:

שלא הותר ביום טוב אלא להבעיר מאש

מצויה, אבל להמציא אש אסור שהרי

אפשר להמציא אותה מבערב.

ולדבריו איסור ההבערה ביו"ט אינו משום 'מוליד' אלא משום מלאכת מבעיר. ואע"פ שהבערה זו נחוצה לצורך אוכל נפש, חכמים אסרוה כיון שאפשר לעשותה מערב יו"ט, וביו"ט עצמו אפשר להסתפק רק בהעברת האש ממקום למקום.

אך הראב"ד השיג עליו מדברי הגמרא, ופירש את הסוגיא כפשוטה שהוצאת האש אסורה משום 'מוליד' כיון שאין לה הכנה, והרי היא כביצה שנולדה ביו"ט שאסורה משום 'נולד'. ועיין ב'מגיד משנה' שדחה את השגתו, וחילק בין ביצה העומדת בעצמה לבישול ביו"ט ואיסור 'נולד' שייך בה לבין אש שאינה עומדת להנאה בגופה

ומדבריו עולה, שלכו"ע איסור 'מוליד' שייך בהוצאת אש וביצירת חום, וגם הרמב"ם מודה בזה לראב"ד. ואם כן, אין הכרח לסברתו של אבי השו"מ, אלא כל הולדת דבר חדש אסורה בין שיש בו ממש ובין שאין בו ממש. ובלאו הכי יש להעיר על הגרצ"פ שרוב הראשונים חולקים על הרמב"ם, ואינם מחלקים בין הולדת מים וכדומה להולדת אש או חום.

ד. 'מוליד' לענין החשמל בשבת

ובסוף דבריו העיר הגרצ"פ: יש לעיין בסברא זו לאש האלעקטרי, דלפ"ז יש לומר דאין זה אש ממש ולא שייך בו נולד.

וכוונתו כנראה למש"כ ה'בית יצחק' (יר"ד ח"ב, סי' לא) שהפעלת מכשיר חשמלי אסורה משום 'מוליד'. ועיין מש"כ ר' יצחק לויין חתנו של ה'בית יצחק' (בהערותו לספר צ"ח החדש לדו"ז ר' אלתר שטיגליץ, בהערה א שבסוף הספר) שזרם החשמל לא ניכר בחוטים. ואולי כוונת חותנו ה'בית יצחק' באיסור זה אינה מתייחסת לסגירת מעגל חשמלי בפני עצמה ולהזרמת הזרם בלבד, אלא רק להפעלתם של מכשירי החשמל שפעולתם ניכרת בחוש. וכגון מאוורר חשמלי שאנו אוסרים להפעילו בשבת על אף שאין בפעולת האיוורור שום מלאכה, מכל מקום יש כאן 'מוליד' לדעת ה'בית יצחק', דהיינו שיש בזה מעין מלאכה בעצם הפעלת המכשיר בשבת.

וגם לפי מה שכתבנו לעיל שהפעולה עצמה צריכה להיות ניכרת ולא רק תוצאותיה, שאני הכא כיון שהפעלת המכשיר מורגשת מיד עם הזרמת הזרם, וכביכול הפעולה עצמה מורגשת בחוש.

ניכרת בתבשיל ואעפ"כ אין בה משום מוליד. ויש ללמוד מדבריו שגם הוצאת חום בדרך כימית אחרת אינה נחשבת 'מוליד' לדעת הרמב"ם ואינה אסורה בשבת, וכפי שכתבנו לעיל.

ואמנם מסתבר שזו כוונת הרב המגיד, אולם הוא לא יישב כיצד יסביר הרמב"ם את הלשון המפורשת בגמרא "משום דקא מוליד ביו"ט". ועוד יש להקשות על עיקר סברתו שאיסור 'מוליד' אינו נוהג בדבר שאין בו ממש, שהרי אף הריח אין בו ממש ואעפ"כ הולדת ריח בשבת נאסרה משום ד'אולודי הוא דקא מוליד ריחא' (ביצה כג, א). ומאי שנא הולדת הריח מהולדת אש או חום? (וכן הקשה הלח"מ בפ"ד מהל' יו"ט).

ועל כרחק צריך לחלק בין מוליד אש למוליד ריח למרות הדמיון ביניהם. חז"ל גזרו על הולדת אש ביום טוב אפילו לצורך אוכל נפש ולא גזרו על מוליד ריח, אולי משום שהאש ניכרת יותר מאשר הריח. וצ"ע לאיזה מהם יש להשוות את מוליד החום?

וב'ביאור הלכה' (לביצה שם) כתב הגרש"פ פרנק אחיינו של הגרצ"פ ביאור אחר ליישב את הרמב"ם. לדעתו, גם הרמב"ם מקבל את טעם הגמרא כפשוטו, ואין הכי נמי גם הוא מודה שאסור להוציא את האש ביו"ט משום 'מוליד' כפשט הגמרא. אלא שהיה קשה לו מדוע לא התירו איסור דרבנן זה לצורך אוכל נפש כדרך שהתורה התירה את איסור ההבערה, ולכן הוסיף עוד טעם שהרי היה אפשר להדליק את האש מערב יו"ט. (ולא נוח לו לתרץ משום מכשירין וכמש"כ הרשב"א, יתכן משום שלא מצינו שר' יהודה חולק ומתיר להוציא אש, ולא אמרו באש – הלכה ואין מורים כן כדרך שאמרו במכשירין).

מסקנה

לכן נראה שיש לאסור את השימוש בשקית חום בשבת משום 'מוליד', כיון שיש בהפקת החום הכימית יצירה משמעותית האסורה מדרבנן. ומסתבר, שאף אם אין בזה איסור גמור כיון שאין ממש ביצירה זו, אעפ"כ ראוי לאסור אותה כפי שישראל קיבלו על עצמם להמנע מהפעלת מכשירי חשמל בשבת משום 'מוליד'. ואע"פ שאין ראייה ברורה לדבר, הסברא נותנת שלא לחלק בין 'מוליד' זה לבין 'מוליד' במכשירים חשמליים, וכולם אסורים כדי שחומת השבת כולה לא תיפרץ.

עם זאת, חיילים המשרתים בגזרת החרמון רשאים להפעיל שקית חום בשבת. כי לכל היותר יש כאן איסור דרבנן, ובמקום חולי שיש בו גם חשש לפיקו"נ לא גזרו. (וכמו"כ יש מקום להקל לחיילים המשרתים במקומות קרים לחם אוכל בשבת בדרך זו).

ועל דרך דרוש אני אומר: "מה הוא שבת מלומר 'יהי אור', אף אנו נשבות מעשיית אור חדש בשבת". ואור חדש על ציון יאיר ונזכה כולנו במהרה לאורו.

ובלאו הכי כבר כתבנו שסברא זו שאין בחשמל מוליד אינה מוכרחת, ואין להקל בה הלכה למעשה.

יתרה מזו, גם אם נקבל סברא זו באופן עקרוני, נלענ"ד שבאופן מעשי ראוי לאסור את השימוש בשקית חום בשבת. ואע"פ שאין לנו כוח לגזור גזרות חדשות ולאסור הולדת חום בשבת משום שאינו ניכר, מכל מקום מוטלת עלינו אחריות לשמור את חומת השבת לבל תיפרץ, וראוי להתייחס ליצירת דבר חדש מסוג זה בשבת כאילו היא בכלל מוליד. וישראל אם לא נביאים הם בני נביאים הם, והחוש הבריאה שלהם יעיד שהולדת חום בדרך זו אסורה בשבת. וכבר ממזרח שמש עד מבואו קיבלו עליהם כל בית ישראל להימנע מהפעלת מכשירי חשמל בשבת, והפוסקים אינם מחלקים בין כלי חשמלי המוליד אור (כגון פלורוסנט שאין בו ליבון אלא רק יצירת אור בלבד) שכבר התפשט איסורו לבין סטיק לייט. והוא הדין לענין שקית חימום שהפעלתה אינה נראית שונה מהפעלת מכשיר חשמל, ואם נתיר את כל אלו תיפול חומת השבת חלילה. (הו גם מסקנתו של הגר"א אבידן בספרו שבת ומועד בצה"ל עמ' קיז בשם הגרי"ש אלישיב שליט"א. ועיין שם שיש מקבילות רבות לדיון שלנו אך גם הבדלים רבים.)